

Tisztelt Elnök Asszony! Főtisztelendő Úr!

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Alig múlik el nap, hogy verses könyvet ne vennék a kezembe. Egy héttel ezelőtt, mikor megkaptam a megtisztelő felkérést Juhász Judit elnök asszonytól, hogy rövid beszédet mondjak itt Önök előtt, épp Jékely és Áprily kötetét olvastam. Többek között Áprily Aletta Van der Maet emléke előtt tisztelgő versét, a jól ismert Tavasz a Házsongárdi temetőben címűt. Akkor jutott eszembe Apáczai Csere János, aki *Az iskolák fölöttébb szükséges voltáról ...* címmel tartott előadást, amikor az újonnan felépült kolozsvári kollégium igazgatását II. Rákóczi György fejedelem megbízásából átvette, 1656 novemberében. Így lett a címem egy Apáczai-parafraízis: ***Az magyar nyelvvel való foglalatosság felette szükséges voltáról.***

Ahogy gondolkodni kezdtem a mondandómon, a számtalan lehetőség közül végül úgy döntöttem, a nyelvromlás, nyelvhasználatromlás, nyelvi szegényedés ügyében osztanám meg Önökkel a gondolataimat.

Manapság, amikor mintha minden kulturális tevékenységet egyetlen közös olvasztótégelybe kívánnának önteni, talán azért is, hogy elveszítse összetéveszthetetlenül egyedi specifikumait, urambocsá, nemzeti, sőt, európai jellegét, azt tapasztalom, hogy korunk átlagemberét mind inkább foglalkoztatja a nyelv kérdése, leginkább olyan szempontból, hogy mi helyes és mi helytelen. Ezeket a túlzottan leegyszerűsítő kérdéseket a nyelvészek gyakran hajlamosak válaszadás nélkül elutasítani, mondván hogy a helyes-helytelen fogalompár szakmailag nem értelmezhető. A nyelvművelők, nyelvvédők, nyelvapolók pedig hajlamosak ezekre a bináris kérdésekre bináris válaszokat adni. Véleményem szerint a gyakorlat oldaláról vagy akár szociolingvisztikai szempontból is két végletes megközelítésről van szó.

A(z elméleti) nyelvész szakma ugyanis gyakran kijelenti, hogy semmi sem helyeselhető, semmi sem helyteleníthető, minden értéksemleges, hiszen másként stigmatizáló lenne, vagy legalábbis eltávolodna a bölcsésztudományok által is képviselt („kvázi”) objektivitástól.

Az értéksemlegesség az elmélet szintjén tartható, viszont a gyakorlat szintjén éppen hiteltelenít, ha a bölcsésztudományokon belül épp olyan értéktelített létezőről van szó, mint a kultúra, a hagyomány, a nyelv, amelynek őrzése, megtartása, megmaradása egy egész (kultúr)közösség szempontjából szó szerint létkérdés tud lenni. Gondoljunk bele pár nappal a költészet napja után: miként lehetne irodalomtudományi szempontból elemezni egy költeményt, vagy akár egy teljes költői életművet, ha azt teljesen eltávolítanánk az emberektől, az emberi érzésektől, a szubjektumtól? A nyelv kulturális megközelítése sem lehetséges csak objektív módon, ha lényegénél fogva szubjektív létezőről van szó. Ha magára hagyjuk, akkor laissez-faire helyzetet idézünk elő, amely nézetet a liberális közgazdászok ugyan nagy előszeretettel hangsúlyoztak, de ne feledjük, hogy laissez-faire gazdaság, ahogy a 19. századi Angliában sem, úgy sehol máshol, soha nem létezett.

A laikusok által feltett kérdések egyszerűségéhez illeszkedő, túlzott nyelvművelést végzők, például a puristák és hiperpuristák a másik végletet jelentik, túlságosan ragaszkodnak egyetlen nyelvváltozathoz, az ahhoz mindenkor illeszkedő nyelvhasználathoz, pedig teljesen egységes nyelvről még talán a mesterséges nyelv(ek) esetében sem beszélhetünk. A sarkított helyes-helytelen megítélés egyértelműen autokrata viszonyulást eredményez. Viszont meg kell jegyezni azt is, hogy valamilyen „standard”, művelt köznyelve majdnem minden nyelvnek van, és annak jobb esetben az a szerepe, hogy a különféle nyelvváltozatokat mégis egyben tartsa, ám ez nem jelenti azt, hogy kizárólagosan, minden helyzetben érvényes.

Az ideális természetesen, jobb szó híján a demokratikus megközelítés lenne, amely nem helyezkedik kívül a jelenségen, és nem azt jelenti ki, hogy minden csak változik, de se előnyére, sem hátrányára, és amely azt sem mondja, hogy egyes nyelvi változások csak előre, mások pedig csak hátra mozdítják a nyelvet, a nyelvhasználók ügyét. Az igazán demokratikus megközelítés mind az elmélet, mind pedig a gyakorlat oldaláról egyszerre, disztingváltan tud szakmai állásfoglalást tenni.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság 2010. évi decemberi közgyűlésén az általam nagyra becsült Kiss Jenő professzor úr hosszabban is foglalkozik a nyelvromlás kérdésével, *Nyelvromlás?* c. beszédében, a cím után kérdőjellel. Idézi Nádasy Ádámot, aki a nyelvművelők által használt nyelvromlás fogalmáról a következőt írta: „A »nyelvromlás« fogalmát, mibenlétét a nyelvtudomány nem ismeri, csak nyelvi változásról tudunk, s persze tudjuk azt is, hogy – mint minden változás – ez is egyesekből lelkesedést, másokból aggodalmat vált ki”. Ezzel a véleménnyel ért egyet Lanstyák István is, aki szerint: „A magyar nyelvben bekövetkező változások a kapcsolatban azt a mítoszt érdemes elsősorban megemlíteni, mely szerint a magyar nyelv romlik. Ezt ugyan ebben a formában csak a hétköznapi beszélők egy része gondolja”.

Ezek a megközelítések szerintem abból indulnak ki, hogy a nyelv önálló, önszabályzó létező, és ezért annak pozitív vagy negatív megítélése lehetetlen. Ám minden ember alkotta dolog, így a kultúra egésze, és ezáltal a nyelv is valamilyen céllal, funkcióval jött létre, pontosabban, lett létrehozva. Ha ezt a funkciót nem képes kellő mód betölteni, ha úgy változik szerepe, hogy kevésbé vagy jobban tölti be, akkor igenis lehet beszélni romlásról, pusztulásról, illetve javulásról és épülésről.

A kérdés tehát inkább az, hogy miért gondolja úgy az emberek egy része, hogy romlik a nyelv, és ha valami romlik, akkor mi az, ami romlik, és mindez milyen hatással van a nyelv alakulására. Erre utal Péntek János is, amikor megengedő megfogalmazást alkalmaz, és azt mondja, hogy „Szakmailag nem értelmezhető és igazolható *általános tendenciaként* olyasmi, hogy *romlik* vagy *javul*, *fejlődik* vagy *visszafejlődik* a nyelv, pedig a beszélőket ez foglalkoztatja leginkább.”

Kiss Jenő professzor úr fent jelzett beszédéből idézem: „A nyelvi változás közismerten két állandóan ható ellentétes folyamatból: a keletkezésből és eltűnésből, terjedésből és visszaszorulásból, kiépülésből és leépülésből, növekedésből és csökkenésből tevődik össze, s a nyelvek szüntelen átrendeződésével jár. (E nélkül a szüntelen változás, átrendeződés nélkül a nyelv nem tudná betölteni szerepkörét.) A hangsúly az átrendeződésen van: az eltűnés, a csökkenés, a leépülés önmagában nem jelenti, hogy a nyelvközösség tagjai nem tudnák szükségleteik szerint kifejezni magukat. Például az ómagyar korban négyféle múlt idő volt a magyar írásbeliségben, ma lényegében egy van. Jelent ez nyelvi közlési vagy kommunikációs gondot a magyar nyelvközösség mai tagjainak?” fejezi be ezzel a kérdéssel.

Óvatos válaszom, hogy igen, gondot jelent. A mai olvasók, leginkább az ifjúság, nem értik, ezért nehéznek, majd ebből következően unalmasnak, idejétmúltnak tartják pl. Vörösmarty verseit vagy Jókai Mór regényeit. És miért? Mert többek között nem értik az általuk és az akkori olvasóközönség által magától értetődően használt, a mainál összetettebb, ötelemes magyar múlt idő rendszert, amit pedig még Krúdy Gyula is használt. Persze tudom, Jókai esetében sok egyéb tényező is akadályozza a mai megértést: ilyen a korszakban széles körben értett és használt latin kifejezések és idegen szavak sokasága; a saját szóalkotások gyakorisága; az ikes igékkel való bánásmódja, és hogy nyelvezete egyaránt magába foglalja az Árpád-kor, a latin nyelv, a

tájszólások, a különböző társadalmi osztályok valamint az idegen nyelvek kifejezéseit is. Regényeiben nehezítő tényezők a gyakran sokoldalú földrajzi leírások. Ez utóbbival kapcsolatban, ha végül a folyamatok oda vezetnének, hogy klasszikus magyar íróink fontos regényei tényleg kikerülnének az oktatásból, mintha egy irodalmi és nyelvi Trianon következne be ismét, hiszen még az olvasmányokból is eltűnne az egykori ország összes elszakított tája, városa, földrajzi helye. De ezt a Trianont már mi magunk okoznánk saját magunknak, és talán ide illik a jól ismert Deák-idézet A második felirati javaslatból: „amit erő és hatalom elvesz, azt idő és kedvező szerencse ismét visszahozhatják; de miről a nemzet, (...) önmaga lemondott, annak visszaszerzése mindig nehéz s mindig kétséges”.

De vissza a kiinduló témához!

Az általános viselkedéskultúra, a műveltség szegényesedhet, és úgy gondolom, manapság szegényesedik is – talán ebben minden tudományos bizonyítás nélkül egyet tudunk érteni. Emiatt az igényes nyelvhasználatra, valamint a helyzethez illő, megfelelő nyelvhasználatra, nyelvi viselkedésre nemcsak az igény csökken, hanem a készség is: egyre kevésbé vannak tisztában az emberek azzal, hogy egy adott helyzetben, mi a megfelelő – félve mondom: – mi a *helyes* nyelvi viselkedési forma, az odaillő nyelvváltozat. Erről beszél egy interjúban az erdélyi Szilágyi N. Sándor nyelvész, aki a következő választ fogalmazza meg arra a kérdésre, hogy mindenki úgy beszélhet-e, ahogy akar, ha nincs helyes és helytelen:

„Nem annyira, ahogy akar, hanem [...] ahogy a helyzet megkívánja. [N]incs olyan, hogy helyes vagy helytelen. Viszont van olyan [...], hogy: helyénvaló vagy nem helyénvaló. Az írott nyelvváltozattól elvárható, hogy alkalmazkodjon a standard nyelvhez, ott tehát az a helyénvaló. Ugyanez érvényes arra is, ha mondjuk egy politikus vagy egy tudományos kutató ad rádióinterjút.”

Így tehát a közösség szintjén az olyan változások, mint például az idegen szavak átvétele nem feltétlen csak negatív vagy csak pozitív, hiszen a nyelvek létezése óta jelenlévő természetes folyamatról van szó. Viszont ha például ezek az idegen szavak azért vetetnek át, mert ez valamilyen tudatos vagy nem tudatos asszimilációs folyamat, politika részei (például az, hogy határon túl a közigazgatásban saját nyelvén aligha érvényesülhet egy magyar, vagy Ukrajnában lassan már az oktatásban sem), akkor ezek nem minősíthetők pusztán változásnak. Hiszen ezzel közös kultúránk egyik legmeghatározóbb elemét szemlélnénk zsibbadt közönnyel, miközben nyelvünk státusa, helyzete, az emberek nyelvi kultúrája romlik, leépül, vagy ha úgy tetszik, egyszerűen csak szegényesedik.

Meggondolásul a magyar nyelv művelést, nyelvápolást segítő néhány alapvetést szeretnék szíves figyelmükbe ajánlani:

A nyelvi ideológiákkal kapcsolatban érdemes lenne egyenlő távolságra helyezkedni az anyanyelv és a mintaváltozat értékhordozó szerepét tagadó nézetektől, az értéksemleges, közömbös megközelítésektől éppúgy, mint a túlzott és egyoldalú aggodásoktól, a „tragikus” nyelvszemlélettől.

Érdemes lenne a *nyelv művelés* kifejezést és magát a tevékenységet is érvényben hagyni, elfogadva, hogy a *nyelvi tervezés* lényegében *tág értelemben vett, kibővített nyelv művelés* a nyelvstratégián belül.

Érdemes lenne támogatni, hogy a *helyesség* sokat vitatott és ma nyelvész körökben is sokszor támadott kulcsfogalma megőrizhesse a fontosságát, és elnyerhesse megfelelő helyét a

segédfogalmak rendszerében: az adekvátság kategóriája alá helyezve, a nyelvművelésben, nyelvápolásban a továbbiakban is az eddig elfogadott értelemben használhassuk a nyelvhelyesség fogalmát: ti. általában az adott odaillő (adekvát) változathoz tartozó normatív előírás szabályainak betartását értjük rajta; önmagában véve pedig általában (külön meghatározás nélkül) az igényes köznyelvi (irodalmi nyelvi) mintaváltozat, a standard változat normájának való megfelelést értjük *helyességen*.

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Nagy közös titkunk: az alanyi és a tárgyias igeragozás, a magánhangzó-harmónia, a hangrendi kiegyenlítődés, a szóépítés csodája, és sorolhatnám tovább. Édes anyanyelvünket a világon egyedülálló jelenséggé ezek teszik. De egy anyanyelvet épp úgy el lehet veszíteni, mint a hazát, az édesanyát vagy egy jó barátot. Néha úgy tűnik, sorvadásnak indult hajdan erős nyelvünk. Hadarunk, elnyeljük a szóvégeket, ragok helyett sokszor névutókat használunk. Eltűnik a vesszőkkel, írásjelekkel való szövegtagolás. Elmosódik a szó- és a mondathangsúly, amelynek szabályát talán Fogarasi János határozta meg először. Mennyi idő kell még ahhoz, hogy SMS-nyelven beszéljünk és *beszéltnyelven* írjunk?

Mindez nem romlás? Csak változás? sőt, fejlődés? És jön, sőt, már itt is van az új, X-Y-Z, vagy nem is tudom, hogy-nevezzem-generáció, amelyik annyit mond: **Csak írok, és nem olvasok – én magyar netes vagyok!** Hogy mi lesz holnap? Nyelvi hontalanodás, az önazonosság elbizonytalanodása.

A mai napot jelenlétével is megtisztelő Ágh István születésnapjára Mezey Katalin ezt mondta róla: „Költői nyelvét nem homályosítja el a modern világ nyelvi törmeléke.”

Véleményem szerint valamennyiünk közös célja egy versenyképes, stabil, mozgásában és változásában önazonosságát megtartó közösség és nyelv fenntartása, folyamatos teremtése és működtetése. Találjuk meg a közös utat, ahol délibábok nélkül, de a különféle változások megítélését engedve tudunk küzdeni nyelvi értékeink megtartásáért, új értékek létrehozásáért szakmán belül és kívül egyaránt. És mivel nyelvünk fennmaradása leginkább a határon túli beszélőközösségek körében van veszélyben, ezért a MANYSI egyik nyilvánvaló célja a környező országok magyar lakta területein működő nyelvtudományi műhelyek, oktatási és kutatási központok támogatása, munkájuknak az ösztönzése, hisz éppen ezek az intézmények és közösségek tudnak tudományos alapot nyújtani a kisebbségi helyzetben lévő magyar nyelvközösségek fennmaradását célzó stratégiának.

Biztos vagyok abban, hogy ennek az igyekezetnek, szellemi célkitűzésnek legfontosabb műhelye és határon inneni s túli mozgalma a lassan harminc éve működő Anyanyelvápolók Szövetsége. Az idén is megrendezésre kerülő A magyar nyelv hete pedig évtizedek óta biztosítja a tudományos és egyúttal élményszerű anyanyelvi ismeretterjesztést, az előadásokat, nyelvi vetélkedőket, kiállításokat és író-olvasó találkozókat határon innen és túl, idén Nagyváradon is.

Mindezért szeretnék itt és most köszönetet mondani a Szövetség vezetőségének, tagságának és minden támogatójának... ahogy azért is, mert meghallgattak.

Tihany, 2018. április 13.

Tóth Attila
igazgató
Magyar Nyelvstratégiai Intézet